

Käsikirjaliste mustriühikute tähtsus kangakudumise mustrite levimise ajaloos

Marge Veelmaa

Resümee

Artikli teemaks on käsitsi kirjutatud kangakudumise mustriühikud, mida võib oma olemuselt jagada kaheks. Vanemad on 18. sajandi teisest poolest Euroopast meile levinud kutseliste kangrute ühikud, mis tihti kopeerisid esimesi koolidele mõeldud trükitud kangakudumisõpikuid. Nendes ühikutes olid mustrijoonised, telje rakendusskeemid ning harvemini kirjalikud selgitustekstid. Teise rühma moodustavad 19. sajandi lõpus kangakudumise kursustel ja koolides valminud ühikud ajast, mil alustati kangakudumise õpetamist Soomest Eestisse jõudnud eeskujude põhjal. Ühikutesse oli lisandunud teoreetilisi ja praktilisi näiteid ning kangandiseid. Sellest ajast peale sai kangakudumisest põhiliselt naiste töö, varem olid kutselised kangrud olnud mehed. Just sellest perioodist alates tihenes meie naiste Soomes õppimas käimine ning soomlannasid kutsuti meile õpetama. Autor on säilinud allikate põhjal kirjeldanud kudumismustrite levimist Eestisse ning esimeste kudumiskursuste ja koolide tegutsemist 19. sajandi lõpukümnenditel ja 20. sajandi alguses. Käsikirjaliste mustriühikute tähtsus püsis 20. sajandi esimeste kümnenditeni, mil temaatilised trükised hakkasid rahva hulgas rohkem levima. Koos uute oskuste ja ametite omandamisega kasvas ka naiste iseseisvus ja -teadvus.

Võtmesõnad: kangakudumine, naiskäsitöö, kodumajanduskoolid, mustriühikud, kangrud

Sissejuhatus

Arvatavasti õpiti Eestis riidet valmistama samal ajal kui teiste soome-ugri rahvaste juures. Ida-Euroopa metsavööndist saadud esimesed tekstiilileiud pärinevad juba II aastatuhande algusest e.Kr. (Laul 1966: 96.) Arheoloogiliste leidude põhjal on kindlaks tehtud, et Eesti aladel esines juba 12.–13. sajandil kangaid, mis olid kootud keerukamates tehnikates – näiteks kolmeniieline kangas, paks kahekoeline või korjatud kirjadega riie. Selliste tehnikate

kasutamiseks oli vaja oskustööliste abi ning väljakaevamised linnustes viitavad sellele, et ülikute juures töötasid kangrud (Moora 1966: 126–127). Keskaegses mõisamajapidamises kasutati samuti elukutselisi kangruid. 17. sajandist on teateid eestlastest talupoegadest võõramaa kangrute kõrval. Alates 1785. aastast, kui Venemaal hakkas kehtima uus käsitöökorraldus, mis kaotas tsunfti-kontrolli, said ka kangrud vabamalt maal tööd leida. 18. sajandil oli kangruid maakäsitöölise hulgas kõige rohkem, nad olid eranditult mehed ning põhiliselt soomlased või sakslased. Eesti soost kangruid oli vähe. (Konsin 1979: 8.)

Esimene teade kangakudumise õpetamisest tütarlastele Eestis on seotud Kanepis vaeste tütarlaste käsitöökooli (*Industrieschule*) avamisega praost Johann Philipp von Rothi¹ poolt 12. detsembrist 1811. Seal õpetati 11–14-aastastele tütarlastele õlepunumist, kangakudumist ja Saksamaalt tellitud masinatel õmblemist. (Rannap 1998: 214; Leppikus 2017.)

Minu huvi kangakudumise muustrite levimise ajaloo vastu sai alguse 2019. aasta sügisel Peterburis Venemaa Etnograafiamuuseumis, kus koguhoidja Ludmilla Korolkova näitas vene etnograafi ja ajaloolase Nikolai Haruzini² poolt 19. sajandi teisel poolel Eestist kogutud rõiva- ja dekoratiivkangaste näidiste kogu. Õppisin samal ajal Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskoolis tekstiilkäsitööd, spetsialiseerumisega kangakudumisele ning mul tekkis huvi telgedel kootud dekoratiiv- ja rõivatekstiilide valmistamise vastu Eestis 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi algul. Kas valmistajad olid ainult professionaalsed kangrud või kooti selliseid kangaid ka kodudes? Kuidas jõudsid uued muustrid kodumajapidamisteni? Põhjalikke uurimusi, kus oleks käsitletud kangakudumise kui käsitöölisi arengut Eestis, tookord ma ei leidnud. Mõned autorid on teemat käsitlenud teiste uurimustöödega seoses, olulisematena võib mainida Ants Viirese artiklit „Käsitöö edendamise üritustest Eestis 19. sajandi viimasel veerandil“, mis ilmus ajakirjas Tuna 2005. aasta veebruaris, ja Erika Pedaku 2007. aastal Tartu Ülikoolis kaitstud magistritööd „Eesti professionaalse tekstiilikunsti süünd ja kujunemine kuni 1940. aastani“. Kutseharidusest Eestis saab lugeda Väino Sirgu raamatutest (1983, 1989), mis annavad muuhulgas hea ülevaate esimestest naiskäsitöökoolidest.

Kui teemaga edasi tegelesin, jõudsid minu kätte vanad, eelmisest sajandivahetusest pärinevad kangakudumise muustrivihikud Eestist (fotod 17 ja 18), mille järgi on õpitud koolis või kursustel. Vihikute omanik oli 1870. aastal sündinud Anna Krabi (neiupõlvenimega Valdmann). Tema lapselapselaps Helle-Mall Kruusement teadis rääkida, et Annal oli olnud elu jooksul kolm

1 Johann Philipp von Roth (1754–1818), baltisaksa soost pastor Kanepis alates 1780. Oli õppinud õigusteadust Königsbergis ja teoloogiat Halles.

2 Nikolai Haruzin (1865–1900), Vene etnograaf, ajaloolane ja arheoloog, kes tegi aastatel 1886–1896 rahvuskultuure uurivaid ekspeditsioone Venemaa eri piirkondadesse, muuhulgas Soome ja Eestisse.

meest ja 11 last. Ta elas terve elu Virumaal Naraka külas (praegu Männisalu, Väike-Maarjas) Käba talus. Tema vend töötas Konstantin Pätsi aegse valitsuse kontoris ning õde, kes pidas Tallinnas kohvikut, oli abielus välismaalasega. Kuuldavasti oli Anna Krabi õppinud Tartus, kuid seda, kas ta õppis seal kangakudumist, Helle-Mall öelda ei osanud.

Anna Krabi vihikutes olnud mustrid olid mõeldud kudumiseks kaheksa niieraami ja tallalauaga kirikangastelgedel. 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi algul olid Eesti talutares peamiselt kasutusel maateljed, millel oli võimalik kududa kuni nelja niieraami ja tallalauaga. Mida rohkem on kangastelgedele võimalik lisada niieraame ja tallalaudasid, seda keerulisemaid mustreid saab kududa. Ka konstruktsioonilt erinevad kiriteljed maatelgedest. (Vt Kriis 2022: 24–25.) Keerulisema kanga kudumiseks osteti teenust külakangrutelt. 19. sajandi lõpus seoses kangakudumise koolide tekkimise ja kursuste levimisega jõudsid meie kodumajapidamistesse uued mustrid Euroopast. Soome kaudu siia jõudnud kirikangasteljed pakkusid rohkem võimalusi mitmesugusteks koepindadeks; samuti sai kiritelgedel kududa laiemat kangast võrreldes varasemate maatelgedega (Konsin 1979: 9–10). Kirjakangasteljed ehk kiriteljed ehk Soome teljed, mida on nimetatud vahel ka kangrutelgedeks, olid kallid ja tundusid keerulised. Seetõttu ei olnud nad 19. sajandi lõpus kodumajapidamistes laiemalt levinud. Neid teati küll kirjeldada, aga enamasti ei olnud naised neid ise näinud. Levima hakkasid seda tüüpi teljed alles Eesti Vabariigi algusaastatel, siis oli olnud auasi, et Soome teljed majas on. (Veelmaa 2022: 47.)

Käesolevas artiklis tuleb juttu 19. sajandi lõpus Soomest Eestisse jõudnud uuenduslikest suundadest kangakudumise oskuste levikus, esimestest tähtsamatest koolidest ja kursustest Eestis ning meid enim mõjutanud tegijatest Soomes. Kudumiskursuste ja -koolide tutvustamisega koos tuleb juttu ettevõtlikest naistest, kes olid tähtsamateks teerajajateks kangakudumise õpetamise ja populariseerimise vallas nii Eestis kui Soomes. Sellest ajast peale sai kangakudumisest rohkem naiste töö, varasemad kutselised kangrud olid enamasti mehed. Koolitustel osalenud naised tegutsesid oma kodukohtades edasi, õpetades omandatud oskusi teistele või täites tellimustöid. Põhiliselt kasutasid nad kirikangastelgi, millel sai kududa uusi, keerulisemaid mustreid, kuid ka vanu mustreid, mida enne oli kootud maatelgedel.

Olulise tähtsusega olid käsitsi kirjutatud kangakudumise mustrivihikud, mida võib jagada kaheks. Esimesed ja vanemad olid 18. sajandi teisest poolest Euroopast meile levima hakanud kutseliste (linase)kangrute vihikud. Nendes vihikutes olid mustrijoonised, telje rakendusskeemid ning harvemini kirjalikud selgitustekstid. Need vihikud ja mustrid olid eeskujuks teise rühma moodustavatele, 19. sajandi lõpus kangakudumise kursustel ja koolides valminud vihikutele. Need vihikud jäävad aega, kui alustati kangakudumise

õpetamist Soomest Eestisse jõudnud eeskujude põhjal. Vihikutesse olid lisandunud teoreetilised õpetused ja praktilised näited ning kanganaidiseid. Lisaks olen artiklis välja toonud kirjeldusi ja kronoloogilise loendi 18. sajandi teisest poolest kuni 20. sajandi esimeste kümnenditeni Eestist leitud kangakudumise muustrivihikutest. Tihti pärandati muustrivihikuid põlvest põlve ning neid täiendati aastakümnete jooksul.

Eesti ala olid vaadeldaval perioodil jagatud Eestimaa kubermanguks Põhja-Eestis keskusega Tallinnas (1584–1917) ja Liivimaa kubermanguks, mis oli Lõuna-Eesti ja Põhja-Läti aladel eksisteerinud provints aastatel 1629–1917 keskusega Riias. Seetõttu käsitlen artiklis ka Liivimaa kubermangu Läti aladel levinud muustrivihikuid. Lätis nimetatakse neis olevaid mustreid samuti Soome kudumismustriteks ning kirikangastelgesid Soome telgedeks (Jansone 2019: 26–27).

Olulisemad käsitöökoolid ja -kursused Eesti- ja Liivimaa kubermangudes 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses

Tartu Eesti Põllumeeste Selts korraldas oma esimesed kangakudumise kursused juba 1889. aasta aprillikuus. Osalejatele oli kursus tasuta ning kulud tehti tasa suvel toimunud näitusmüügiga (Eesti Postimees 1889). Kursuste juhendajat ei ole ajalehtedes mainitud, kuid ERMis oleva foto selgituses on kirjas: „Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi esimene kangakudumise kursus, juhataja neiu Juuli Sööt, Jaama tn“ (ERM Fk 1123:45). Alates 1886. aastast on mitmeid teateid ajalehtedes, kus kudumistööde eest on auhinna saanud „preili J. Sööt Ilmatsalust“ (T. S. 1886).

Esimesed naiskäsitöökoolid, kus keskenduti kangakudumise õpetamisele Soome eeskujude järgi, olid meil Louise Rebenitzi (1856–1942) käsitöökool Tallinnas ja Reet Kurriku (1848–1948) kool Enge mõisas Suure-Jaanis. Lisaks alustas kangakudumise kursuste organiseerimist Tartus 1890. aastate alguses Liivimaa Põllumajanduse ja Töõnduse Edendamise Selts eesotsas tütarlaste eraõpetaja haridusega baltisaksa päritolu Elise Baranius-Molieni (1852–1930), Suure-Kõpu mõisaproua Anna von Stryki (1850–1904) ja Abja mõisa parunessi preili Maria von Stackelbergiga. Carl Robert Jakobsoni õde Natalie Auguste Johanson-Pärna (Peerna, 1843–1915) pidas Tallinnas tütarlastele mõeldud käsitöökooli juba aastatel 1880–1885. Koolis õpetati mitmeid käsitööliike, näiteks kunstkudumist varrastel, kuid kangakudumist ei õpetatud (Pehrna 1882). Huvi tundis Johanson-Pärna kangakudumise vastu küll. Selle tõestuseks on kiri, mille ta kirjutas 1903. aastal Soomes Hämeenlinnas asuva käsitöökooli juhatajale Fredrika Wetterhoffile. Oma kirjas uurib ta kodustel kangastelgedel kootavate Soome või teiste välismaa mustrite ning vastavasisulise kirjanduse saamise võimaluste kohta (FWK I Eaa).

1889. aastal alustas Reet Kurrik Enge mõisas käsitöökooliga, kus õpetati põhiliselt kangakudumist. Sakala (1939) kirjutas proua Kurriku 90. sünnipäeva puhul, et Enge mõisa kangakudumise koolis hakati kõige esimesena Eestis kasutama Soome telgesid. Kool oli väga populaarne ning õppima tuldi kõigist Eesti nurkadest, aastaringselt oli kohal umbes 30 õpilast. Vanasti osati maatelgedega kududa ainult 2- ja 4-nielisi kangaid, kuid proua Kurrik tellis Soomest uued teljed, mis võimaldasid kududa uusi ja keerulisemaid mustreid. Ühed teljed olid suured ja ühe jalapuuga ning võimaldasid kududa kuni 50 niiega kangast, teised olid väikesed 16-nielise kanga kudumise võimalusega. Kurriku kunstikäsitöökool lõpetas tegevuse 1905. aastal.

Louise Rebenitz avas oma käsitöökooli Tallinnas 1892. aastal. Esimestel aastatel koolis kangakudumist ei õpetatud. Koos tütre Martha Rebenitziga käis ta 1894. aasta kevad-suvel Soomes Hämeenlinnas kangakudumiskoolis uusi oskusi omandamas ning oma koolile uusi kangastelgi toomas (Veelmaa 2022 34). Sama aasta 7. augustil kirjutas Ristirahwa Pühhapäewaleht, et alates 16. augustist algab „naesterahwa kasulik käe-tööde ja kunst-kudumise“ koolis uus kursus, kus õpetatakse kõige muu hulgas „riiete kunst-kudumist uuema kangapuu pääl (mis ainult wähe ruumi wõtab)“. Selle kursusega algas Louise Rebenitzi koolis uus ajajärk, kus kangakudumise õpetamine muutus järjest mahukamaks ja olulisemaks.

1895. aasta sügisel esitas Louise Rebenitz Eestimaa kubernerile palvekirja sooviga avada oma kooli filiaalid Rakveres, Paides ja Haapsalus (RA, EAA.30.5.8442) ning novembris 1895 kirjutas Postimees, et proua saigi koolide avamiseks loa. Kool tegutses Rakveres Aia tänavas kaks aastat ning koolis oli kangakudumise õpetajaks Rebenitzi Tallinna kooli lõpetanud Minna Krüger. Paides ja Haapsalus koolide avamise kohta info puudub.

1898. aastal andis Louise Rebenitz välja eesti-, vene- ja saksakeelse kudumise õpiku „Õpetuse raamat käsitöö koolidele ja iseõppimiseks“, mis sisaldas lisaks kudumismustritele ja selgitustele koolis läbi kootud kanganäidiseid (foto 5). Wiipurin Sanomat kirjutab 1897. aasta septembris, et jälle on nähtud soomlannat Virumaal, Tallinnas: preili M. Wikman töötab Louise Rebenitzi koolis kangakudumisõpiku mustrite kallal, mille soovib välja anda M. Rebenitz. Louise tütar Martha oli spetsialiseerunud kangakudumisele. Õpiku väljaandjana on märgitud Rebenitzi kooli juhatus, koostas aga selle Martha Rebenitz koos nimetatud soomlanna M. Wikmaniga. Louise Rebenitzi kool (foto 1) tegutses Tallinnas kuni aastani 1914.

1894. aasta alul toimunud Soome kunstkudumise kursused Tartus (Jurjevis) olid nii populaarsed, et neist soovis osa võtta palju rohkem naisi, kui oli võimalik vastu võtta. Üks kursuse organiseerijatest, Elise Baranius-Molien oli baltisaksa soost koduõpetajanna, kes pidas Tartus tütarlaste

Foto 1. Rebenitzi kooli õpilased ja õpetajad, keskel istub Louise Rebenitz koos tütarde Martha ja Luciega. TLM F 7204:4, Tallinna Linnamuuseumi foto.

käsitöökooli juba aastatel 1877–1883. Koolis õpetati õmblemist, naiste käsitööd, saksa keelt, aritmeetikat ja ilukirja (kangakudumist ei õpetatud). (Sirk 1983: 48.) Baranius-Molien oli õppinud naistele käsitöö õpetamist Taanis ja Saksamaal, reisinud palju ning nähtud eeskujude põhjal soovis hakata korraldama kunstkanga kudumise kursuseid Tartus. Ta oli ühenduses Keiserliku Soome Majapidamisseltsi käsitöökooliga Turus, tellides sealt kanganaidiseid kodus ettenäitamiseks (R-ck 1889). Just tema pidas kirjavahetust Hämeenlinna kudumiskooli juhataja Fredrika Wetterhoffiga, et saada Tartu kursustele Soomest juhendajat ning uut moodi kangastelgesid (vt Veelmaa 2022: 38–39). 1894. aasta 31. jaanuari ajaleht Olevik kirjutab, et kursuste tarbeks oli saali üles pandud 12 Soome telge, millest osa osalejad juba ette ära olid ostnud, sest need olid Eestis kasutusel olevatest telgedest palju paremad. Kolmekuulisel kursusel oli õpetajaks Emma Pursiainen Soomest. Emma Loikkanen (Pursiainen) oli lõpetanud Fredrika Wetterhoffi koolis Hämeenlinnas õpetaja kursuse 1892. aastal ning vahepeal töötanud Soomes õpetajana (Kouri jt 1960: 206). Emma Pursiainen andis Tartus veel mitu kudumise kursust, käies ennast vahepeal Soomes Hämeenlinnas täiendamas.

Samuti nagu Liivimaa kubermangu Eesti pool, organiseerisid Riia aadli-soost naised rahakogumist kudumiskursuste läbiviimiseks Liivimaa kubermangu Läti aladel, et parandada kodumajapidamiste toimetulekut. Vaadati samuti Skandinaavia koolide poole. Õpetamine Soomes Hämeenlinnas ja Roots Stockholmis ei olnud küll nii võimalusterohke kui Saksamaal või Prantsusmaal, kuid asus lähemal ning eesti keele sarnasus soome keelega

Foto 2. Käsitöökursused Tartus 1907. aastal. Ebba Saral istub esireas keskel. ERM KV 662:38/296-302. Eesti Rahva Muuseumi foto.

sai määravaks Eesti aladelt õppima suundujatele (Jansone 2019: 23). Tartu kursustel osales mitmeid naisi Liivimaa kubermangu Läti aladelt. Samuti oli Wetterhoffi koolis õppinute seas naisi Lätist, kes suundusid hiljem Riiga, Jelgavasse (Miiavi, Mittau) ning teistesse piirkondadesse (Veelmaa 2022: 35).

Kaljapulga suurtalu peremehe tütart Elsa Kollistit (1867–1956) taheti saata Soome kangakudumist õppima Halliste Põllumeeste Seltsi ja selle juhataja Vana-Kariste mõisa rentniku Karl Werncke eestvedamisel (EKM EKLA, f 169, m 274:6). 1894. aasta alguses osales preili Kollist Tartus korraldatud kursustel ning peale seda asus ta kodutalus Kaljapulgal ise kursusi juhendamata, tuues Tartust kaasa uusi kangastelgi (Ls 1894). Preili Kollist oli ka Reet Kurriku koolis Enge mõisas toimunud esimeste kangakudumise kursuste juhendaja.

20. sajandi algusesse jääb veel Pihuvere kangrukool Haljala lähedal, mis tegutses aastatel 1902–1918. Kooli asutaja oli Pihuvere talu perenaine, saksa rahvusest Pauline Mathilde Wimberg (1867–1962). Pihuvere koolis õppinud Helene-Rosalie Vaarmaa (Sepnik) räägib oma kooliaegsetest mälestustest, et õppijaid tuli kooli lähemalt ja kaugemalt Eestist. Kangastelgesid oli olnud kuus ja kudumise materjal – siid ja villane lõng – toodi Peterburist. Valmis tooteid müüdi lisaks kodumaale ka Peterburis. Peale tütarde abiellumist oli proua Wimberg kooli veel mõni aasta pidanud, enne kui tegevuse lõpetas. (RM_1557 Ar1k 435:3.) Mathilde Wimbergi tütar Ebba Saral (Wimberg, 1890–1942) on olnud Eesti kangakudumisele ja naiskäsitööle väga oluliseks isikuks. Tartu näitusel 1905. aastal edukalt osalenud noorukest

Ebba Wimbergi olid Jaan Tõnisson ja dr. Oskar Kallas soovitanud tema emal proua Wimbergil saata Soome kooli, et valmistada teda ette kodukäsitööks. Juba Soomes õppides tegi Ebba Saral koostööd Põllutöölehe lisana ilmunud Käsitöölehele ning oli hiljem, alates 1908. aasta aprillinumbrist lehe tegevtoimetaja. 1907. aastal toimusid esimesed eestikeelsed käsitöökursused Tartus, mille juhendaja oli sel ajal alles 17-aastane Ebba Saral (foto 2).

Eelmised kursused olevat väidetavalt olnud kas soome või saksa keeles (Luiga 1935). Ebba Saral oli paljude käsitöökursuste läbiviija ning alates 1922. aastast Tartu Naisseltsi käsitöökooli kudumisosakonna juhataja. Lisaks käsitöölasele tegevusele oli ta üks Eesti Naiskodukaitse loojaid ja Naiskodukaitse Tartu ringkonna esinaine. Ebba Saral küüditati ja hukati 1942. aastal Sverdlovskis (Henno 2009).

Ülalpool mainitud naised olid 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses olulisemateks tegijateks kangakudumise õppe edendamisel Eestis. Samuti oli mitmeid kangruid, kes andsid tunde kodukohas või korraldasid kursuseid, kuid nende tegevusest jäänud jälgedeks on ainult väikesed reklaamkuulutused vanades ajalehtedes.

Eestlased Soomes õppimas ja Soome õpetajad meil

Seoses kangakudumise koolide tekkimise ja kursuste korraldamise levimisega Eesti- ja Liivimaa kubermangudes 19. sajandi teises pooles jõudsid meile uued mustrid ja kudumisoskused Euroopast, seda põhiliselt Soome kaudu. Soome jõudsid uuemad kangasteljed ja kangamustrid Saksamaa ja Rootsi kaudu. Rootsi keelne sõna *vävstol* ('kangasteljed') on Agnes Geijeri³ väitel (Silpala 2002: 22) jõudnud Saksamaalt Rootsi 18. sajandil koos rändavate kangrute-käsitöölisega. Seega on kangakudumise alased uuendused jõudnud Põhjamaadesse Kesk- ja Lõuna-Euroopast.

Kõige olulisemaks Eesti kangakudumise ajaloo mõjutajaks 19. sajandi lõpukümnenditel oli Fredrika Wetterhoff (1844–1905) ja tema naiskäsitöökool Hämeenlinnas, Soomes. Kool hakkas tegutsema 1885. aastal Työkoulu (Töökooli) nime all. 1886. aasta kevadel algas esimene kunstkudumise kursus. Kooli esimese tööaasta jooksul oli Wetterhoff juba märganud, et naistele on kõige kasulikum ametioskus kangakudumine, ning sama aasta sügisest avati koolis kangakudumise osakond (Suolahti 1935: 10). Kudumine muutus Soomes üha populaarsemaks, avati uusi koole ja korraldati kursusi ning sellega tekkis vajadus haritud juhendajate ja õpetajate järele. Wetterhoff nägi siin vajadust luua oma kooli kangakudumise õpetajate kursused. Õpetajate kursused algasid 1890. aastal ning sinna pääsesid õppima juba eelnevalt

3 Agnes Geijer (1898–1989) oli Rootsi tekstiiliajaloolane ja arheoloog.

Foto 3. Fredrika Wetterhoff oma õpilaste ja õpetajatega. Allikas: Laitila 2015: 117.

tütartekooli läbinud neiud. Õpetajate koolitus ei piirdunud ainult kangakudumise õpetusega, vaid sinna lisandusid üldharivad ained, nagu arvutamine, soome keel, joonestamine ja raamatupidamine. Kursuse pikkuseks oli planeeritud kaks aastat. Kudumisosakonnas sai ka edaspidi üheaastastel kursustel ainult kangakudumist õppida. (Kouri jt 1960: 37.)

Wetterhoffi koolis õpetati tundma erinevaid mustreid, kunstitunnis joonistati läbi soome, ungari, mordva jt soome-ugri rahvaste mustreid. Kuid kuidas kududa neid mustreid kangastesse? Fredrika Wetterhoff käis koos oma kooli kangakudumise õpetaja Nanny Odenwalliga 1890. aastal Saksamaal Aachenis õppereisil. Sealt kaasa toodud uusi kangastelgi, mustreid ja teadmisi rakendas ta oma kooli õppekavas. Kõige tähtsam oli Aachenist korraliku kangakudumise hariduse saanud õpetaja Carl Neu palkamine Hämeenlinna kooli. Õpetaja Neu Saksamaalt kaasa toodud mustrikogudest said õpilased endale mustreid kopeerida. (Kouri jt 1960: 9, 40.) Vanadelt fotodelt on näha, et Wetterhoffi saali sisustuses on kasutatud palju töökoolis valmistatud tekstiilitooteid, mille värvikirevust võib aimata isegi must-valgetelt fotodelt (foto 3). Fotol olevate õpilaste seas on ka Eestist pärit Bertha Rahm⁴ (Laitila 2015: 116).

4 Bertha Rahm (s 1874) õppis Wetterhoffi koolis 1896, hiljem 1898. a reklaamis ajalehes Sakala kudumiskursusi Viljandis.

Teiseks kõrgelt haritud kudumisõpetajaks koolis on 1891. aastal Wetterhoffi kooli lõpetanud ning Rootsis John Lenningi kudumiskoolis⁵ 1892. aastal õppinud Lyyli Vartia (Blomstedt) (Anttila 2015).

Wetterhoffi koolis õppis aastate jooksul mitmeid Eesti naisi ning sealed lõpetajad leidsid tööd üle maailma. Eestist on arhiividokumentides esimesena kirjas Louise Rebenitz koos oma tütre Marthaga. Kooli on nad sisse kirjutanud 5. mail 1894. aastal lisaõpilaste nimekirjas. Järgmisena oli nimekirjas Ella Braun (s 1864)⁶ Tartust (Dorpatist), kes oli kooli õpilaseks saanud 15. juunil 1895. aastal. (FWK I Ba, 3B 102/2-109/4; 3C 14/5.) Hiljem, aastatel 1897–1907, juhendas Ella Braun Tartus kunstkanga kudumise kursuseid (Kriis 2022: 50). Eestist käidi Hämeenlinnas õppimas kuni Nõukogude okupatsioonini.

Mathilda Tammelander (1837–1928) ja Keiserliku Soome Majapidamise Seltsi käsitöö- ja kudumiskool Turu linnas olid samuti märgilise tähtsusega meie kudumisoskuste arendamisel. Wetterhoffi koolis olid tugevamad Saksa mõjud – meil tuntud kirikangasteljed ehk Soome teljed on Soomes praeguseni tuntud kui Saksa teljed. Tammelanderi koolis olid tugevamad Rootsi mõjutused. Mathilda Tammelander käis käsitööd õppimas Rootsis krahv Lewenhaupti käsitöökoolis Clastorpis, Norrköpingi ja Linköpingi käsitöökoolides ning uuris eri käsitööliike Stockholmis (A. H. 1928; Koti ja Yhteiskunta 1899; Hellsten 2006).

Tammelander andis 1891. aastal Soomes Turus välja kangakudumise õpiku „Kankaiden selityksiä kotiteollisuuden edistämiseksi, koottuja ja ulosannettuja“ („Kangaste seletused kodumajanduse edendamiseks, kogutud ja välja antud“). Raamatust ilmus kolm kordustrukki soome keeles ning õpikut anti välja ka välismaal: Venemaal, Skandinaavias, Inglismaal, Ameerikas ning 1896. ja 1898. aastal Eestis Tartus pealkirjaga „Kangaste seletused“, millega koos oli mahukas mapp kangasiduste ning -näidistega.

Fotol 4 on lehekülj Mathilda Tammelanderi kangakirjade kogust koos eestikeelsete selgitustega, raamat kuulus Alma Sihvartile. Fotol 5 on Tammelanderi muustrilehega sarnane lehekülj Louise Rebenitzi 1898. aastal ilmunud raamatust.

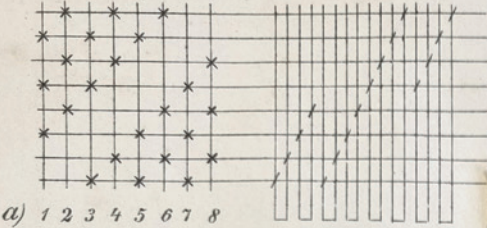
1889. aasta kevadel tellis Elise Baranius Keiserliku Soome Majapidamiseltsi käsitöökoolist Turus kootud kangaste kollektsiooni, et see suvel Tartus peetaval Liivimaa Majapidamiseltsi näitusel välja panna. Talurahva

5 John Lenning (1819–1879) oli Rootsi tekstiilitööstur, kelle testamendiga loodud fondi ülesandeks sai kangakudumise kooli John Lennings Vävskola rajamine.

6 Ella Braun sai koduõpetaja kutse 1881. aastal (EAA.386.1.295) ning tegutses hiljem kangakudumise õpetajana Tartus ja hiljem Riias. Tartus oli tegev ka Baranius-Molieni korraldatud kursustel aastal 1895.

Pl, Kuva VI.

Nõ 33.

a) 1 2 3 4 5 6 7 8

b) 1 2 3 4 8 7 6 5

c) 1 2 3 4 9 10 11 12
5 6 7 8 13 14 15 16

d) 1 2 3 4 5 6 7 8
9 10 11 12 13 14 15 16
23 22 21 20 19 18 17
30 29 28 27 26 25 24

e) 1 2 3 4
6 5

a

b

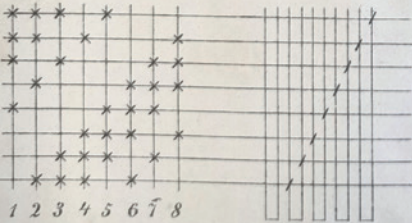
d

e

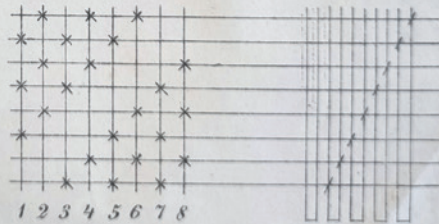

Nõ 34.

1 2 3 4 5 6 7 8

Nõ 35.

1 2 3 4 5 6 7 8

Foto 4. Lehekülj Mathilda Tammelanderi mustrite mapist. Marge Veelmaa foto.

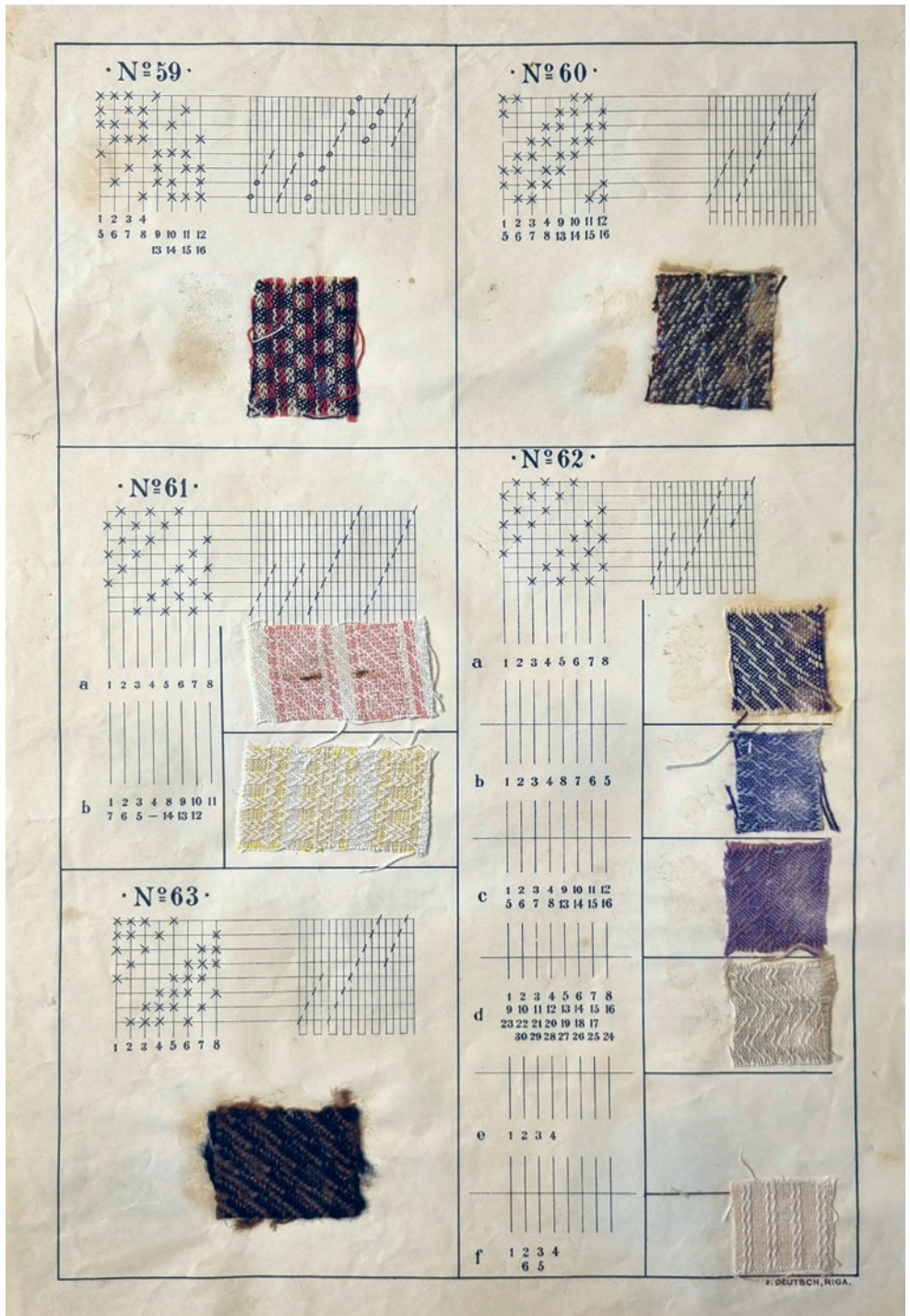

Foto 5. Mustrite lehekülg Louise Rebenitzi õpikust. Marge Veelmaa foto.

kangakudumise edendamiseks tellis Liivimaa Põllutöö ja Majapidamise Selts Elise Baraniuse soovitusel sama aasta sügisel Turu koolist uuesti kanganaidiseid ja -mustreid, et neid varsti toimuval põllumajandusnäitusel välja panna. Näidised olid valmistanud Mathilda Tammelanderi kooli õpilased ning ühtlasi avaldasid soomlased tunnustust sellisele ettevõtmisele ja lootsid, et peagi algavad Tartus kangakudumise kursused, kus nad saavad enda kogemusi jagada. (R-ck 1889.)

Kangakudumine oli Soomes rahvusliku käsitöö põhitala, ostukangaid kasutati peamiselt linnades. Maapiirkondades olid kodus kootud kangad väga olulise tähtsusega 19. sajandi lõpuni. Vanadele vihikutele ja õpikutele toetudes võib öelda, et neis mainitud käsitöövahendid annavad hea ülevaate võimalustest, mida toleaeagsed kangakudujad kasutasid. Wetterhoffi tekstiilikogus olevad näidised näitavad, et kudumisoskused ja mustrid liikusid edasi isalt pojale või tütrele. 19. sajandi lõpus moes olnud valgete linikute drellsidused olid suures osas pärit 1760. aastatel Hämeenlinna linasemanufaktuuris töötanud kangrutelt, kelleni need jõudsid Kesk-Euroopa professionaalsete kangrute kogudest. Mustrite kopeerimine jäi pikkadeks aastateks kangakudumiskoolide tavapäraseks praktikaks. Wetterhoffis õpetajaks õppija pidi kooli lõpetamiseks tegema endale sellise vihiku, mis sisaldas mustreid, kirjelusi ja kanganaidiseid. Käsikirjalised vihikud olid kaunilt kujundatud ning sisaldasid nii vanu kui ka uusi, ajastule sobivaid mustreid. (Silpala 2015: 31.) Ka teistes 19. sajandil asutatud kudumiskoolides kasutati professionaalsete kangrute vanu mustreid 1920.–30. aastateni välja.

Esimesed soomekeelsed siduseõpetusega raamatud trükiti 19.–20. sajandi vahetusel ning nendes anti täpseid juhiseid, millist mustrit milliste esemete juures kasutada. Samad soovitusel on näha ka käsitsi kirjutatud mustrivihikutel. Näiteks laudlinadel soovitati enamasti kasutada drelli ja damasti, kuid ka lepalina, naastulist ja dekoratiivseid risttoimseid mustreid. Soomes oli aastatel 1870–1940 ligikaudu 100 õppeasutust, kus õpetati kangakudumist ning seal õppinud naised viisid oma teadmised kodukohtadesse kaasa. Nii said talupeerenaised algsidustest keerulisemaid mustreid kangrutelt, samuti kirjutati neid maha koolides või kursustel õppinute pealt. (Moro, Ferigo 1998: 65–66.)

Käsikirjalised kangakudumise mustrivihikud

Trükitud mustriraamatud ilmusid Euroopas juba 16. sajandil, sisaldasid rohkem tikkimismustreid ja muid ornamente. Spetsiaalselt kangakudumise koolide tarbeks hakati raamatuid välja andma 18. sajandil (foto 6). Need raamatud olid kättesaadavad vaid vähestele ning see tingiski käsikirjaliste mustrivihikute leviku kangrute seas, kes raamatutest ja üksteise pealt mustreid maha kopeerisid. Käsikirjalised mustrivihikud olid enamasti samasuguselt üles ehitatud

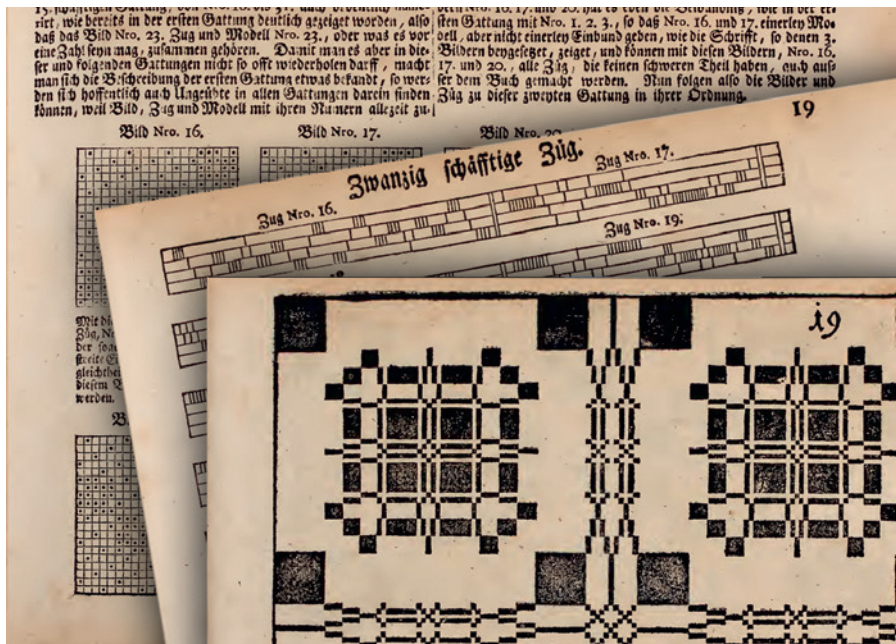

Foto 6. Laudlina muster 20 niieraamiga kudumiseks raamatus „Weber-Bild-Buch“ (Frickingner 1740).
Allikas: Open Library.

nagu trükitud raamatud (foto 7). Euroopas levinud mustrite sarnasus oli tingitud sarnaste töövahendite ja tehnikate levikust (vt fotod 5–8). Mustriühikute levik oli suurem piirkondades, kus tegeleti linakasvatuse ja linaste kangaste kudumisega. Vanemates mustriühikutes oli ka rohkem saksakeelseid tekste. (Jansone 2019: 45.)

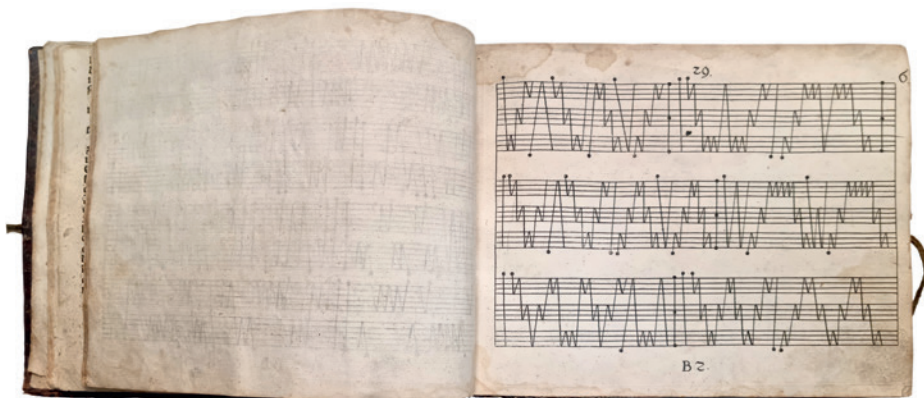

Foto 7. „Weber Kunzt und Bild Buch“ aastast 1711. Tuchwerk Aacheni muuseum ja arhiiv Saksamaal.
Marge Veelmaa foto.

Eestis säilinud mustrivihikute omanikud olid kangrud, õpetajad ja koduperenaised. Kõige vanemad vihikud meie muuseumikogudes on pärit 18. sajandi teisest poolest. 1760. aastast pärit kangru mustrivihik, mille arhiveerimiskausta kaanel kiri „Vana Eesti laadi käsitööde proovide kogu“ (foto 8) on koostatud Ronneburgis (Saksamaal). Esilehel olevas tekstis on kirjas, et vihiku omanik on asunud tööle kangakudumise töökotta ning viibinud seal kolm ja pool aastat tublit tööd tehes (ERM A 122). Muster ja kangarakendus on märgitud sarnaselt 1740. aastal trükitud raamatuga.

Teine vanem vihik on kuulunud Haljalas elanud kangrutele (foto 9). Vihikud on ERMile annetanud Ernst Webermann, kelle esivanemad olid Haljala kiriku lähedal kangrud (ERM EJ 141:1 kuni 141:54).

Kolmanda samast ajast pärit mustriraamatu (foto 10) leidsin Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseumi kogust ning selle tiitellehel seisab „ANNA MARIA JÜNGLING. Dorpat, 3.01.1763“ (DrKM_94:4 Ar 530). Sellest vihikust leiab damastkanga mustreid (võidi kasutada ka tikkimis- või heegeldamismustritena). Mustrid on käsitsi joonestatud ruudustikku punktikestega märgitud. Iga mustri juures olev number näitab mustri suurst ruutudes. Sellist mustri märkimisviisi ma enne näinud ei olnud (või ei

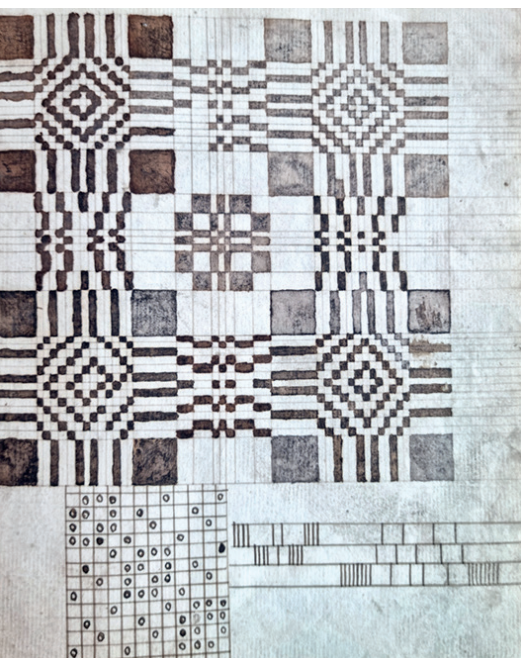

Foto 8. Lehekülg Ronneburgis koostatud kangru vihikust. ERM A 122. *Marge Veelmaa foto.*

Foto 9. Lehekülg Haljala kangru mustrivihikust. ERM EJ 141. *Marge Veelmaa foto.*

Foto 10. Lehekülj Anna Maria Jünglingi mustriühikust. DrKM_94:4 Ar 530. Marika Sepa foto.

osanud tähele panna), kuid see on töö teostajale väga praktiline. Oletuslikult on mustriühik kuulunud Marie Elisabeth Kreutzwaldi emapoolsele sugulasele ning Kreutzwaldi muuseumis nimetatakse seda „Proua Kreutzwaldi mustriühikatuks“.

Vihikus olevaid mustreid pean kangakudumise mustriteks seetõttu, et nad on sarnased näiteks Rootsis 19. sajandi alguses tegutsenud kangakudumise õpetajate poolt välja antud mustritega. Järgmistel pildidel on näha leheküljed 1828. aastal Rootsi kangakudumise ajaloos väga mõjuka perekond Ekenmarkide poolt Rootsis välja antud kudumisõpikust (foto 11) ja

Foto 11. Lehekülg Ekenmarkide raamatust Allikas: *Ekenmark jt 1828: tahvel 4.*

Ekenmarkide juures õppinud rootslanna Lovisa Nylander 1872. aastal välja antud õpikust (foto 12). Selliste mustrite kudumiseks on kõige lihtsamaks võimaluseks kasutada veduraamiga kangastelgi, kus lisamustriraamide arv määrab kootava pildi võimaliku laiuse.

Huvitav on see, et ajaliselts järgmised vihikud, mida oli Eestist võimalik leida, jäävad juba 19. sajandi viimastesse kümnenditesse. Kõige huvitavamad ja mahukamad käsikirjalised kangakudumise vihikud moodustavad Reet Kurriku Enge mõisas asunud kangakudumise koolis valmistatud vihikute kogu, mis on annetatud ERMile: kaheksa mustrivihikut ja üks mapp kangakavandite ja näidistega aastatest 1889 (või 1884, aastaarv ei ole hästi loetav, kuid hilisem aastaarv tundub loogilisem) kuni 1900 (ERM Ak 41); lisaks üks kaustik aastast 1897, mis on sarnane Kurriku vihikutega ning on leitud Suure-Jaani Täienduskooli põõningult (ERM A 577:16). Enge kooli vihikud sisaldavad lisaks kangamustritele ja näidistele kangakudumise õpetust. Kurriku koostatud „Kunst kudumise teaduse raamatut“ ja „Laudlinade mustri raamatut“ aastast 1897 võib pidada esimesteks Eestis kirjutatud kangakudumise õppematerjalideks. Esimene raamat on kuni lk 80 soomekeelne; raamatu lõpuosas on paarikümnel leheküljel eestikeelsed õpetused ja märkmed. Algab pealkirjaga „Kutoma oppi“ („Kudumisõpetus“) ning sisaldab

Foto 12. Lehekülj Lovisa Nylander raamatust. Allikas: Nylander 1872: 11.

teooriat ja praktilisi õpetusi alates labastest kangastest kuni piltkangaste (*kuvikaat kankaat*) kudumiseni. Teine vihik algab drell- ja damastkangaste kudumise teoreetilise õpetusega, mis on kirja pandud soome-eesti segakeeles, kuid sisaldab veel mustrijooniseid (foto 13).

Kangamustrite raamat 1907. aastast, mille omanikuks on ERMis märgitud (EAp 456/EAV EA 19) Mari Sarv (1884–1977), on huvitav veel seetõttu, et Mari Sarv oli pärimusekoguja, kes oli alates 1930. aastast Eesti Rahvaluule Arhiivi üks parimaid korrespondente (Oras jt 2016). Mari Sarv õppis käsitööliseks ja

Foto 13. 12 niiega laudline muster Reet Kurriku mustrivihikust „Laudlinade mustri raamat“ (1897).
ERM Ak 41:2/8. Marge Veelmaa foto.

Foto 14. Lehekülj Alma Sihvarti mustriühikust. RM 1731 E 785:2. Marge Veelmaa foto.

elas hiljem Nuia alevis. 1947. aastal on ta kogunud mälestusi Pöogle külast Karksis. Tema kogutud andmetest saab lugeda, et Leena Paalits-Kiusalaas (s 1872) õppis 1896. aastal kuduma Kurriku-nimelise leskproua juures Enge mõisas, kus oli Soomest tulnud õpetaja. Leena tõi Karksisse esimesed Soome teljed ning õpetas kodus välja kõigepealt oma sugulase Amalie Grossi. Gross hakkas hiljem samuti kursusi andma. (ERM KV 73:7/105–118.) Vihik on pärit Karksi-Nuiast ning tundub, et tegemist võibki olla Leena Paalits-Kiusalaasi vihikuga.

Foto 15. Lehekülg Reet Kurriku vihikust „Kunstkudumise proovide ja „seichenduste“ raamat“. ERM Ak 41:2/7. Marge Veelmaa foto.

Teine samast piirkonnast säilinud vihik on kuulunud Anno (Anna) Pukkale (1856–1928), annetajaks tütar Lisette Pukka (1892–1973), kes oli ka ise kangur. Vihiku tekst on saksa- ja eestikeelne, lisaks mustrid ja kanganäidised (ERM A 599:170). Arvestades piirkonda ja ajaperioodi, võis Anna Pukka õppida kangakudumist Kurriku koolis. Anna oli pärit Suure-Jaanist ning elas hiljem Järva-Jaanis. Vihikus toodud mustrite hulgas on palju huvitavaid rakendusi nii pikksilmniitiga kui ka drellkangaste kudumiseks.

Virumaalt säilinud vihikutest on kõige vanem 19. sajandi lõpust pärit, Alma Sihvartile (neiupõlvenimega Tamm) kuulunud vihik, mis meenutab Reet Kurriku kooli vihikuid (fotod 14 ja 15).

Mustrijoonistele ja kanganäidistele lisaks on konspektina kirja pandud mitmete tehnikate õpetused. Näiteks sellised õpetussõnad kuue niieraami ja tallalauaga kanvaa kudumiseks:

Kanewa kuue niiega tagast ett panna ühtte lugu ja 6 lauda üleval ja 6 all ja 6 tallalauda ja tallata tuleb nõna sama pahemalt polt piale nõna kui niide on pandud kaks lõnga on pandud. (RM_1731 E 785:2.)

Järgmistel piltidel on näha kolme sarnast mustriühikut. Need on Rakverest pärit Pauline Kirpi mustriühik (foto 16, RM_1397 E 782), Ida-Virumaal Vaivaras elanud Mahta Marie Meesaki mustriühik (foto 17, ERM A 892:47) ja Anna Krabi mustriühikud (fotod 18–19, erakogu), kes elas Virumaal Naraka külas (praegu Männisalu, Väike-Maarjas).

Veel võib leida Eestiga seotud mustriühikuid IIDA Kangukudumise muuseumist Vändras (foto 20, vana mustriühik IIDA muuseumis). Mõningase ülevaate saab nendest muuseumi kodulehelt, kellel rohkem huvi, saab kokkuleppel muuseumi omanikuga ühikutega kohapeal tutvuda. Paljud ühikud on muuseumisse jõudnud annetajate käest, kes on nad leidnud kodus olevate vanade asjade seast. Kahjuks ei ole enamiku ühikute legendid säilinud (vt ühikute loendit lisast 1) ning nende vanust saab hinnata ainult välise võrdluse teel teiste samasse ajastusse kuuluvate ühikutega.

Liivimaa kubermangu Läti aladel toimus samasuguste mustriühikute levik nagu Eestis. Vanimad niideldad Soome mustriühikud on pärit vahemikust 1880–1900 ning levisid peamiselt Vidzemes, Piebalgas ja Lejasciemsis. Need kuulusid kudumismeistritele, kes olid õppinud Soomes levinud programmi järgi, ning ühikud sisaldasid lisaks joonistele ja õpetustele ka kanganaidiseid. Õpetajaid nimetati Lätis Soome kudujateks ning mustreid Soome

Foto 16. Lehekülj Pauline Kirpi mustriühikust. RM_1397 E 782. Marge Veelmaa foto.

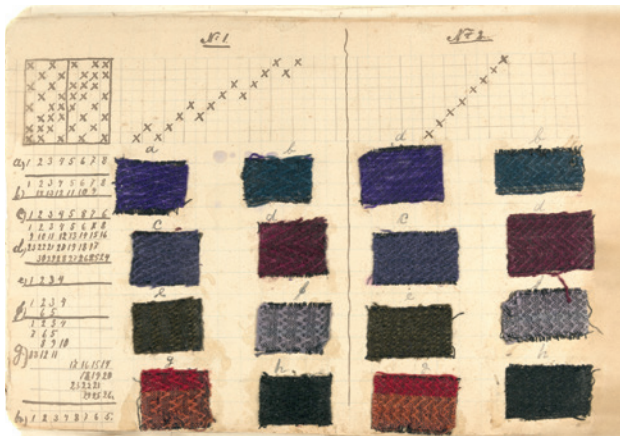
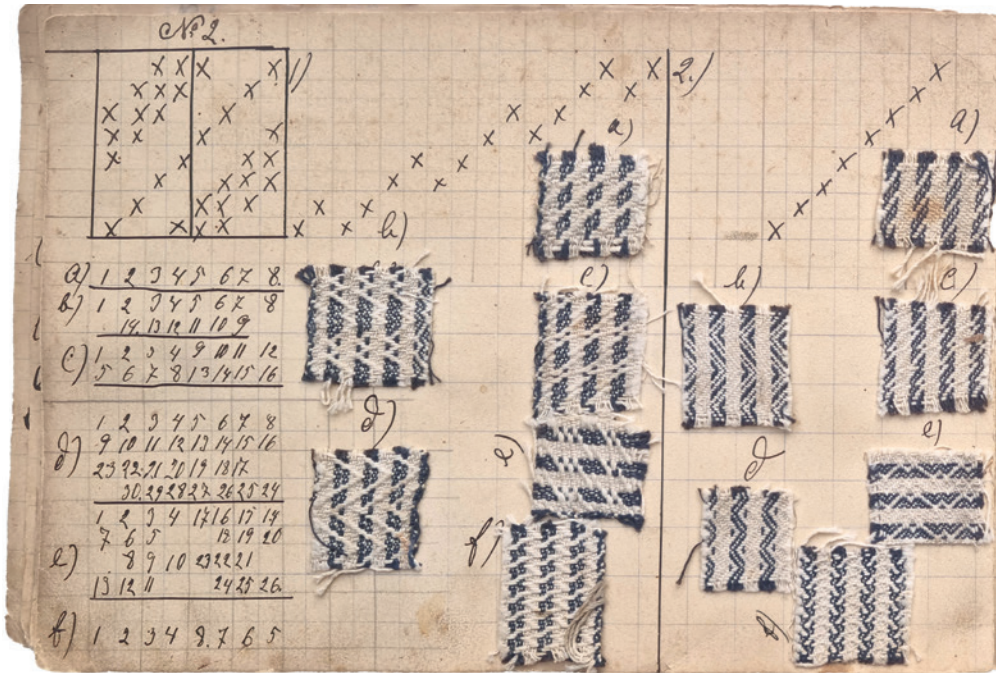
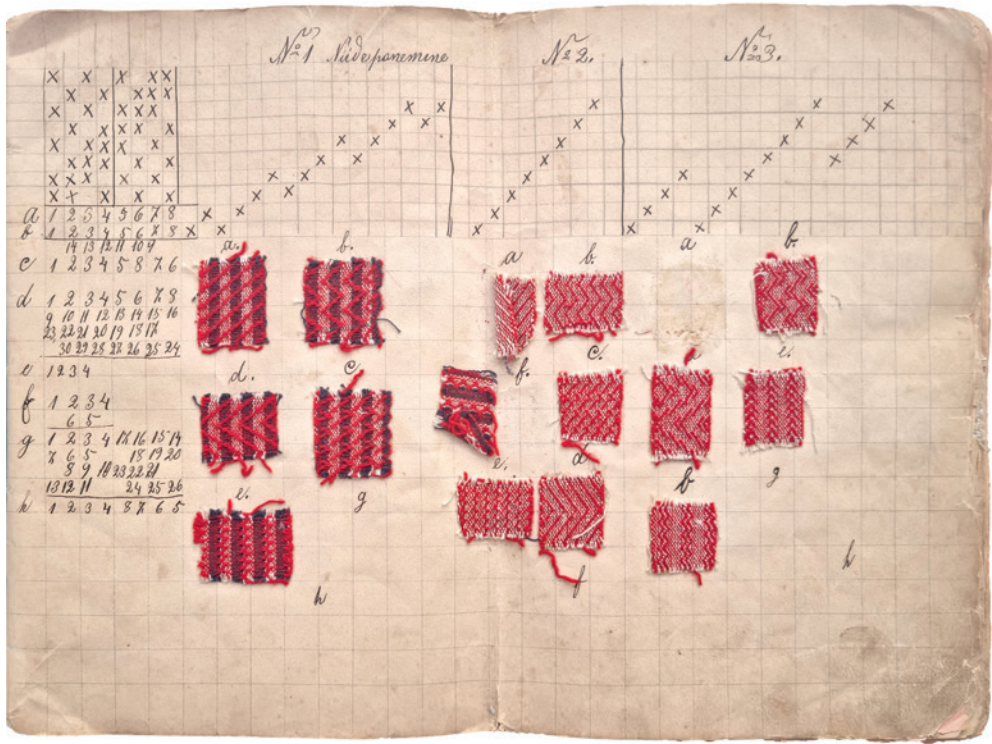

Foto 17. Lehekülj Mahta Marie Meesaki mustriühikust. ERM A 892:47. Marge Veelmaa foto.

Fotod 18 ja 19. Leheküljed Anna Krabi mustrivihikust. Marge Veelmaa fotod.

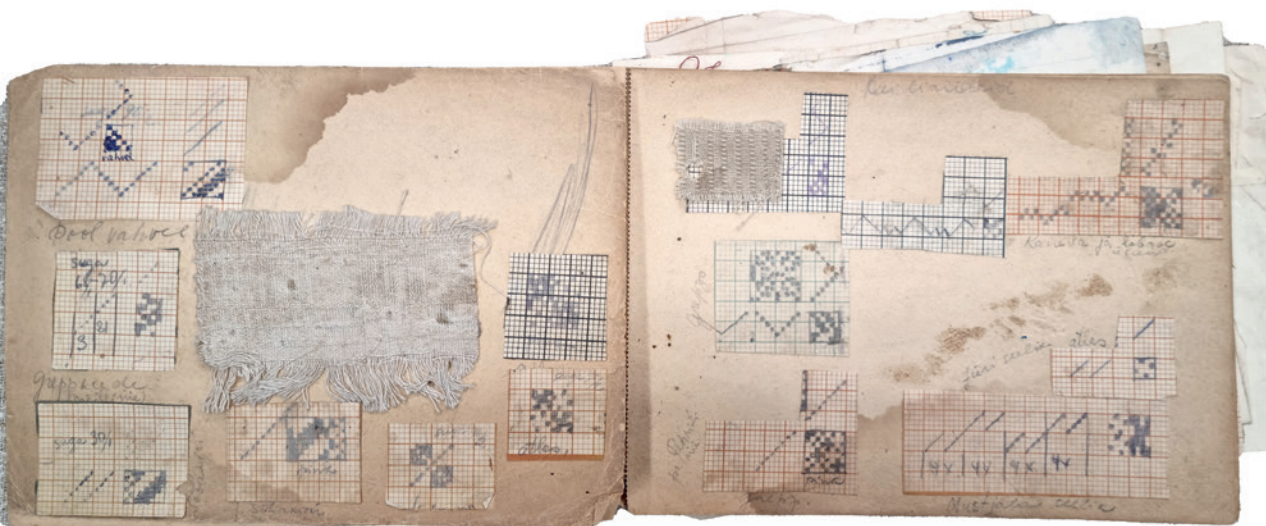

Foto 20. Kangakudumise mustriühik IIDA muuseumist. Marge Veelmaa foto.

mustriteks. (Jansone 2019.) Koos Eesti naistega lõpetasid 1894.–1895. aastal Fredrika Wetterhoffi koolis kangakudumise kursuse Anna Stavenhagen Jelgavast ja Tony Danze Smiltene. Mõlemad naised õpetasid uusi oskusi kodukohas edasi. (Veelmaa 2022: 35.)

Läti Vabaõhumuuseumi kogus on kaks „Soome kangakudumise mustriühikut“. Üks neist kuulus Emilie Liepinale, esimesed sissekanded selles on tehtud aastal 1890. Teine vihik on pärit aastatest 1880–1890 Vidzemest ning selle autor on teadmata. Vihik sisaldab 153 kootud näidist koos skeemide ja lätikeeelsete selgitustega (foto 21). (Jansone 2019: 43.)

Kokkuvõte

Eesti kangakudumise ajaloos oli murranguliseks perioodiks 19. sajandi viimane kümnend. Soome kaudu Eestisse jõudnud uuenduslikud ideed uutest kudumisvõimalustest tekitasid siinsetes edasipüüdlikes naisterahvastes huvi. Fredrika Wetterhoffi kool Hämeenlinnas oli eeskujuks ja võimaluseks uuendused koju tuua. Reet Kurrik on ühes intervjuus ajalehele öelnud, et rajas oma kooli 1885. aastal Hämeenlinna rajatud kooli eeskujul. Esimesed kursused Soomest toodud kangastelgedel algasid enam-vähem ühel ajal, 1894. aasta alguses Tartus Elise Baranius-Molieni eestvedamisel, suve lõpust Tallinnas Louise Rebenitzi käsitöökoolis ja Reet Kurriku käsitöökoolis Enge mõisas Suure-Jaanis. Uued mustrid ja kangasteljed ei jõudnud kaugeltki veel niipea kõikidesse taluperedesse. Eesti Vabariigi ajal oli aga igas maakonnas auasi omada Soome telgi ning kaunistada oma kodu maitsekate tekstiilidega.

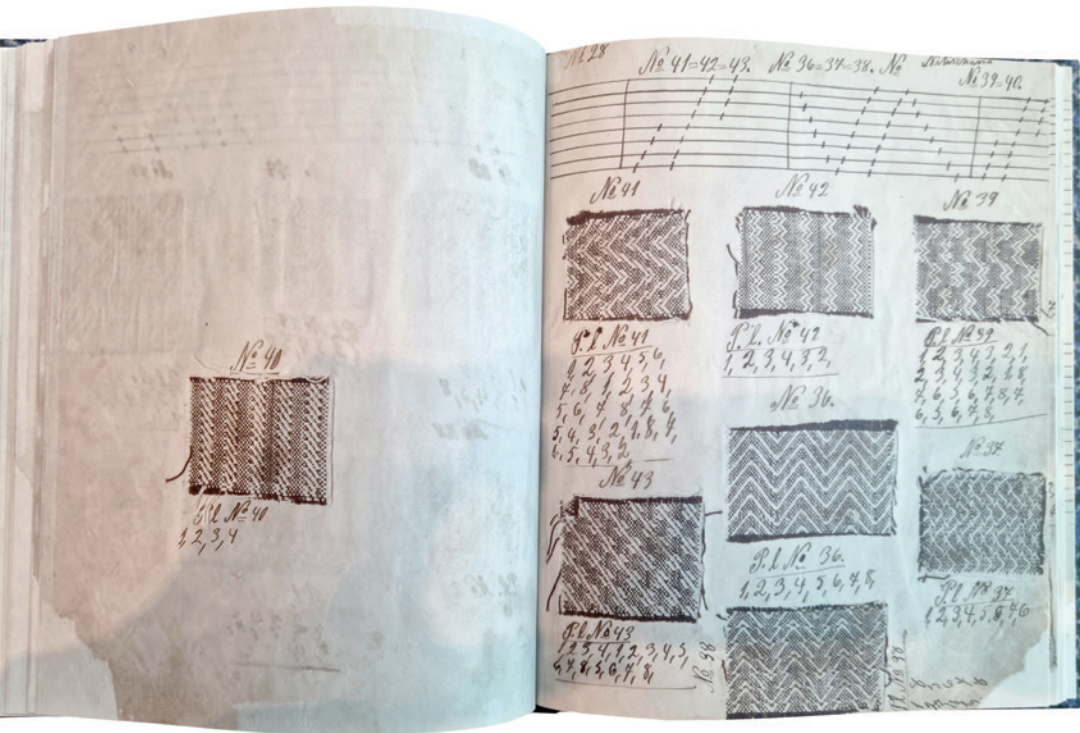

Foto 21. Soome kangakudumise mustriühik 1880–1890. Läti Etnograafiline Vabaõhumuuseum Riias, BDM 45733. Marge Veelmaa foto.

Algselt kitsamat käsitööharidust pakkuvate koolide ja kursuste asemel kujunesid 20. sajandi alguses välja naiskutsekoolid ja kodumajanduskoolid.

Vanemate mustriühikute tähtsus seisneb selles, et nad annavad meile ülevaate 18.–19. sajandi kangrute kudumisostkustest, tol ajal moes olnud mustritest ning materjalide kvaliteedist. Keerukate mustrite kudumiseks pidid lõimed olema peened ja kvaliteetsed. Materjalidest olid kasutusel villane, linane ja puuvillane. Kangakudujate oskuste hulka lisandusid mitmesugused toimsed rakendused, krepp, kirikangad, pitsilised kangad jm. Kangakudumise mustriühikute ja õpikute arengu muutus läbi aja näitab, kuidas keerulisemate kangastelgede levik kodusesse käis käsikäes naiskäsitöö- ja kodumajanduse koolide tekkimise ja populaarsusega. 18. sajandi lõpust alanud tööstusrevolutsioon tõi küll kodusesse odavamad vabrikutooted, kuid rahvuslik ärkamisaeg lõi uuesti olukorra, kus käsitöö populariseerimine tõusis päevakorda.

LISA 1.

Eestist leitud kangakudumise muustrivihikud
18. sajandi teisest poolest 20. sajandi alguseni

Eesti muuseumid

Vana Eesti laadi käsitööde proovide kogu. Käsi-
kiri. Kokku seatud Ronneburgis **1760**. ERM A 122

Mustriraamat. Anna Maria Jüngling.
Dorpat, **3.01.1763**. Kätsi joonestatud
peenese ruudustikku kantud ca 143 mustrit,
mitmesuguseid monogramme ja numbreid.
DrKM _ 94:4 Ar 530

Kangru mustriraamat. Saadud Ernst
Webermannilt. Daatumiks märgitud **1764**.
ERM EJ 141:1 kuni 141:54

Mitmesuguseid mustreid. Reet Kurrik, **1889**
(**1884**). ERM Ak 41:2/3

Teki- ja kardinakangaste raamat. Reet Kurrik,
1895. ERM Ak 41:2/2

Kunstkudumise proovide ja muustrite
„seichenduste“ raamat. Reet Kurrik, **1895**.
ERM Ak 41:2/7

Kunstkudumise teaduse raamat. Reet Kurrik,
1897. ERM Ak 41:2/4

Laudlinade mustriraamat. Reet Kurrik, **1897**.
ERM Ak 41:2/8

Mustriraamat, kangamuustritega. Reet Kurrik,
1897. ERM A 577:16

Kanga kavandid, mustrid ja näidised. Reet
Kurrik, **1898**. ERM Ak 41:2/1

Kunstkudumise mustriraamat **1898**. aastal.
Reet Kurrik. ERM Ak 41:2/6

Kangamuustrite proovide raamat. Raamatu
omanik Anno (Anna) Pukka (1856–1928).
Eesti- ja saksakeelsed tekstid, muustrijoonised ja
kanganäidised. **19. sajandi lõpp**. ERM A 599:170

Joonistusblokk kangakirjadega ja kangakirjade
kaustik. Alma Sihvart (Tamm). Lääne-Virumaa,
Väike-Maarja, **19. sajandi lõpp**. RM _ 1731 E
785:2 ja RM _ 1731 E 785:3

Kunstkudumise raamat Enge mõisas.
Reet Kurrik, **1900**. ERM Ak 41:2/5

Vöömuustrite raamat. Reet Kurrik, **1900**.
ERM Ak 41:2/9

Ruuduline vihik, kangakudumisjuhistega.
Omanik Pauline Kirp. (Seebel). **1900–1910**.
Rakvere. RM _ 1398 E 783 ja RM _ 1397 E 782

Mahta Marie Meesaku vihik
kangakudumisproovide ja rakenduskeemidega.
Vaivara, **1904**. ERM A 892:47

„Kangur Roosi Vaarman“, koostatud Pihuvere
kangrukoolis Haljalas, Helene-Rosalie Vaarmaa
(Sepnik), **1905**. RM _ 1554 E 784

Käsitöökirjaline kangamuustrite raamat. Mari Sarv,
Karksi-Nuia, **1907**. ERM EAp 456/EAV EA 19

Kangaproovide kogu, ilma muustriskeemideta.
Ida Selli, Iisaku, **1911**. ERM A 892:48/1-24

Mustriraamat, Liisa Jalakas, Harju-Jaani, **1915**.
ERM A 970:29

IIDA Kangakudumise muuseum,
<https://www.iida.ee/ekspositsioon/oppevihikud>

Mustre raamat. Tilk, A. W. **1916**

Vöö mustrid. Malvik, E. (daatum puudub)

Kanga töö vihik. Rau, E. (daatum puudub)

Koondatud kangakudumise materjalid.
Tammemaa, A. (daatum puudub)

Mustrivihik. Tilu, O. (daatum puudub)

Mustrivihik. Tuvikene & Paas. (daatum puudub)

Algkirju. Järve, L. (Simson). (daatum puudub)

Kangamuustrid. Nugga (daatum puudub)

Kangakirjad. Jänes (daatum puudub)

Erakogud

Kaks muustrivihikut. Anna Krabi, Lääne-Virumaa,
Väike-Maarja. **1900**.

Kodumajanduskooli vihik, Liisa Gold
(Villota), elas Pärnu-Jaagupis, käis Tallinnas
kodumajanduskoolis, **1917–1918**.

Allikad

A. H. 1928. Työväkeä Kotiteollisuusvainiolta. – *Käsiteollisuus*, nr 6, 102.

Eesti Postimees ehk Näddalaleht ma- ja linnarahwale 1889, nr 18, 3. mai. Kodumaalt. Tartust.

Ekenmark, Johan Erik och Systrar [koos ödedega] Hedda Christina Ekenmark, Lovisa Maria Ekenmark, Gustava Fredrika Ekenmark 1828. *Afhandling om drällers och dubbla golfmattors tillverkning med begagnande af Harnesk-utrustning*. Stockholm.

Hufvudstadsbladet 1895, nr 159, 15. juuni. Landsorten. Tavastehus' Arbetskola.

Jansone, Aija (toim.) 2019. *Somu audēju grāmata. The Finnish weaver's handbook*. Riga: Zinātne.

Konsin, Kalju 1979. *Kudumid*. Tallinn: Kunst.

Kouri, Paavo, **Pyysalo**, Helvi, **Tarvajärvi**, Helena, **Vallinheimo**, Veera, **Vällä**, Raket 1960. *Fredrika Wetterhoffin kotiteollisuusopisto 1885–1960*. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto.

Koti ja Yhteiskunta 1899, nr 2, 18–19. Mathilda Tammelander.

Kriis, Eva-Liisa 2022. *Dobby-telgede ja vedulauaga kangastelgede kasutuselevõtt Eestis 19. saj lõpus ja 20. saj alguses*. Magistritöö. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia.

Laitila, Inka-Maria 2015. *Fredrika. Kertomus Frederika Wetterhoffin elämästä ja siitä, kuinka kotiteollisuusopisto sai alkunsa*. Hämeenlinna: Hämeenlinnan kaupungin historiallinen museo.

Laul, Silvia 1966. Tekstiiljalgedest keraamikaleidudel Eestis. – *Pronksiajast varase feodalismini. Uurimusi Baltimaade ja naaberalade arheoloogias*. Toim. Harri Moora, Jüri Selirand. Tallinn: Eesti Raamat, 96–101.

Leppikus, Tiiu 2017, *Kanepi Teataja*, nr 12, 15. detsember

Ls 1894. Kunstkudumise kursused. – *Postimees*, nr 232, 20. oktoober.

Luiga, Georg Eduard 1935. Eesti kodukäsitöö võidukäigust. – *Päewaleht*, nr 275, 5. oktoober.

Moora, Harri 1966. Käsitöö arenemisyärg Baltimail 12.–13. sajandil. – *Pronksiajast varase feodalismini. Uurimusi Baltimaade ja naaberalade arheoloogias*. Toim. Harri Moora, Jüri Selirand. Tallinn: Eesti Raamat, 123–128.

Nylander, Lovisa 1872. *Lärobok i ny, patenterad konstväfnad för alla som idka hus-väfnadslöjd, enligt lättfattlig och ändamålsenlig metod, som med ringa kostnad, fördelaktigt och lätt, kan utföras i vanlig väfstol*. Stockholm.

Moro, Paolo, **Ferigo**, Giorgio (toim.) 1998. *Linen on net. The Common roots of the European linen patterns*. Proceeding of the congress at Hämeenlinna (Finland) 13–21 september 1998 „Long life to the linen“. Udine: Arti Grafiche Friulane.

Olewik 1894, nr 5, 31. jaanuar. Töö. Teenistus. Tervis.

Pedak, Erika 2007. *Eesti professionaalse tekstiilikunsti sünd ja kujunemine kuni 1940. aastani*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Pehrna, Natalie 1882. Tallinna käsitöö kooli programm. – *Wirulane*, nr 31, 9. august.

Postimees 1895, nr 261, 22. november.

R-ck, E. 1889. Suomen talousseuran käsityökoulusta. – *Aura*, nr 94, 24. aprill.

Rahm, Bertha 1898. Kudumise kursus (reklaam). – *Sakala*, nr 36, 1. september.

Rannap, Heino (koost.) 1998. *Eesti kooli biograafiline leksikon*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Rebenitz, Louise 1898. *Õpetuse raamat käsitöö koolidele ja iseõppimiseks = Сборник различных образчиков для тканей = Webe-Lehrbuch für Gewerbeschulen und zum Selbstunterricht*. Riia: A. Grosset.

Ristirahwa Pühhapäewaleht 1894, 7. august

Sakala 1939, nr 109, 20. september. Reet Kurrik 90-aastane.

Silpala, Elsa 2002. *Sidoksia kankaisiin – vipupuilla, vetopuilla ja poimien*. Hämeenlinna: Opetushallitus.

Silpala, Elsa 2015. *Tekstiilit kodin kaunistaa – kantahämäläisiä sisustustekstiilejä Wetterhoffin tekstiilikokoelmista*. Hämeenlinna: Hämeen ammattikorkeakoulu.

Sirk, Väino 1983. *Kutseharidus Eestis 19. sajandi algusest 1917. aastani*. Tallinn: Valgus.

Suolahti, Ernesti 1935. *Kotiteollisuusopisto Fredrika Wetterhoffin Työkoulu Hämeenlinnassa 1885–1935*. Hämeenlinna.

Tammela, Emilia Mathilda 1891. *Kankaiden selityksiä, kotiteollisuuden edistämiseksi koottuja ja ulosannettuja*. Turku.

T. S. 1886. Isamaalt. – *Eesti Postimees ehk Näddalaleht ma- ja linnarahwale*, nr 28, 9. juuli.

Veebiallikad

Anttila, Eila 2015. *Wetterhoffin värikkäät vuodet. Toinen osa: Wetterhoffilaisen tuotesuunnittelun vaiheita 1970-luvulta 2000-luvulle*. <https://www.wetterhoff.fi/historia/varikkaat-vuodet>.

Frickinger, Johann Michael 1740. *Weber-Bild-Buch. Nützlich in lauter auserlesenen, wohl-approbirt-und meistentheils Neu-inventirten Mustern bestehendes*. (Open Library, OL25500464M.) <https://archive.org/details/weberbildbuchals00fric/page/n17/mode/2up?ref=ol&view=theater>.

Hellsten, Tanja 2006. *Tammela, Mathilda (1837–1928)*. – *Kansallisbiografia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4707>.

Arhiiviallikad

Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastuste arhiiv

ERM KV 94:7/258-528. Aino Källo 1967. Kangakudumine.

ERM KV 170:10/115-10. Edur Maasik. Kangakudumine.

Virumaa Muuseumid SA

RM_1557 Ar1k 435:3. Pihuvere kangrukool. Käsikiri.

Varma, Anni (toim.) 1937. *Tallinna Linna Naiskutsekool: viihest aastast 1922–1937*. Tallinn: Tallinna Linna Naiskutsekool.

Veelmaa, Marge 2022. *Kangakudumise õpetamine Eesti naiskäsitöökoolides 19. sajandi lõpus 20. sajandi alguses ning Euroopa mõjud sellele*. Magistritöö. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia.

Viires, Ants 2005. Käsitöö edendamise üritustest Eestis 19. sajandi viimasel veerandil. – *Tuna* 2, 45–56.

Wiipurin Sanomat 1897, nr 256, 21. september.

Henno, Kairit 2009. Endine Tartu ringkonna esinaine Ebba Saral maeti kodumaa mulda. https://www.naiskodukaitse.ee/Endine_Tartu_ringkonna_esinaine_Ebba_Saral_maeti_k_161.

Oras, Janika, **Tamm**, Kadri, **Saarlo**, Liina 2016. *Mari Sarv. – Eesti rahvamuusika antoloogia. Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist 3. Veebiväljaanne, toimetanud J. Oras, K. Sarv. Tartu*. <https://www.folklore.ee/pubte/eraamat/rahvamuusika/ee/Esitaja-Mari-Sarv>.

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv

EKM EKLA, f 169, m 274:6. Mats Laarmann. Elsa Kolliste käsitöökool. Käsikiri.

ERM_Ak 41:2/9. Reet Kurrik. Võomustrite raamat.

RM_1397 E782. Kaustik kangaproovidega.

Eesti Rahvusarhiiv

RA, EAA.1578.1.5. Liivimaa Naistöö Edendamise Selts. Majapidamiskursuste õppekava, juhutuse ringkiri, üleskutse ja kirjavahetus Maakorralduse ja Põllutöö Peavalitsusega, Liivimaa Üldkasuliku ja Majandusliku Seltsiga ja teistega Võnnus majapidamiskooli asutamise, kangakudumiskursustele õpetaja palkamise, kudumisproovide saatmise ja muudes asjades. 1888–1916.

RA, EAA.30.5.8442. Дело о разрешении дерптской мещанке Л. Ребениц на открытие женской школы рукоделия в г. Ревеле и временных женских курсов рукоделия в городах Везенберге, Вейсенштейне и Гапсале. 08.02.1892–05.11.1895.

Porvoo muuseum, Soome

Grönberg. A. 1810. inv. Nr. 4894.

Tuchwerk Aacheni muuseum ja arhiiv, Saksamaa

2014/111 Weber Kunzt und Bild Buch. 1711.

Kansallisarkisto (Soome Rahvusarhiiv Hämeenlinnas), Soome

FWK I Ba = Fredrika Wetterhoffin kotiteollisuusopettajaopiston arkisto I. B LUETTELOT. Ba Oppilasluettelot. Oppilasluettelo (1892–1898).

FWK I Eaa = Fredrika Wetterhoffin kotiteollisuusopettajaopiston arkisto I. E SAAPUNEET ASIAKIRJAT. Ea Saapuneet kirjeet. Eaa. Saapuneet kirjeet (1890–1950).

Marge Veelmaa (s 1967) on käsitööttevõtja, kangakuduja ja kangakudumise ajaloo uurija. Lõpetas Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskoolis tekstiilkäsitöö eriala spetsialiseerumisega kangakudumisele (2020) ning kaitses TÜ Viljandi kultuuriakadeemia kultuuripärandi loovrakenduste erialal magistrakraadi teemal „Kangakudumise õpetamine Eesti naiskäsitöökoolides 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses ning Euroopa mõjutused sellele“ (2022). On andnud välja kangakuduja inspiratsioonivihiku „Kangamustreid vanadest vihikutest“ (2022) ja on üks 2023 sügisel ilmunud kangakuduja inspiratsioonivihiku „Maagelõng ja kiritriibud“ kaasautoritest.

Marge Veelmaa. Maria Helena Sõnajala foto.

The historical importance of weaving pattern books

Abstract

The late 19th century can be considered a transformative period in the history of Estonian textile weaving, during which the weaving of art fabrics on so-called Finnish looms became increasingly widespread. From this period onwards, an increasing amount of Estonian women started to study weaving in Finland, and Finnish women were invited to Estonia to teach.

The article describes, based on various surviving sources, the spread of weaving patterns in Estonia and the functioning of various weaving courses and schools during this time period. It also provides an overview of the weaving pattern books, which were prevalent in Estonia until the first decades of the 20th century, based on samples preserved in museums and private collections.

Pattern looms, also known as countermarch looms, Finnish looms, and sometimes also “artisan weavers’ looms”, were expensive and seemed complicated to an average weaver. Therefore, by the end of the 19th century, these types of looms were not yet widely prevalent in Estonian peasant households. They only started to become common during the early years of the independent Republic of Estonia, and it was soon a matter of honor to have Finnish looms in the house.

With the establishment of weaving schools and the spread of various courses in the late 19th century, new patterns from Europe reached Estonian households. Countermarch looms that arrived via Finland offered more opportunities for weaving different textile surfaces. Also, it was possible to weave wider fabrics on these looms compared to simple looms that had been used in farmsteads earlier.

The development of weaving pattern books and textbooks in time shows how the spread of more complex looms into homes went hand in hand with the emergence and popularity of women’s handicraft schools. The industrial revolution that altered the previously established modes of production from the end of the 18th century to the beginning of the 19th century did bring more affordable factory products to homes. The national awakening in turn created a situation where the promotion of handicrafts was back on the social agenda.

The industrial revolution, new trade relations, and the intensification of cultural exchange with neighbouring countries provided Estonian women

with the opportunity to improve their position in society. From the beginning of the 20th century, cultural and educational interactions that had begun at the end of the previous century between educated and progressive women and women's organisations became even more frequent.

Keywords: weaving on loom, women's crafts, housekeeping education, weaving pattern books, textile artisans